

HARASZTI SZABÓ PÉTER

tudományos munkatárs
MTA-ELTE kutatócsoport
szabo.szptere@gmail.com

„AD PINGUIOREM FORTUNAM” – SZEGÉNY MAGYAR DIÁKOK A BÉCSI EGYETEMEN 1450-IG*

Bécsben, 1365/1377–1450 között a magyarországi diákok jelentős része minősült szegénynek. A mintegy 3200 diákból nagyjából 800 hallgató nem fizetett semmit vagy tett ígéretet a fizetésre, ám rajtuk kívül további 560 fiatal fizetett kevesebb beiratkozási díjat az előírtnál. Összesen tehát az összbeiratkozottak 42,5%-a helyezhető el a szegénység különböző fokozatain, bár közöttük jelentős különbségek voltak. Szegénységük azonban nem tényleges pénzügyi helyzetükre utal, pusztán arra, hogy a beiratkozás pillanatában milyen anyagi helyzetben voltak. Rájuk nem feltétlenül hatottak a tanulási kedvet egyébként nagyon is meghatározó politikai, katonai konfliktusok vagy természeti katasztrófák, inkább csak az anyagi helyzetüket érintő események befolyásolhatták őket. Három csoportra lehet osztani őket. Az elsőben a nem fizető diákok találhatók (pauper, nihil dedit). A második csoportban már egy fokkal jobb anyagi helyzetnek örvehdhetek, akik legalább ígérni tudták a fizetést (promisit, tenetur), illetve csak haladékat kértek kötelezettségük teljesítésére vagy felmentést a kötelező ruhaviselet alól. A harmadik csoportba a csökkentett tandíjat fizetők kerültek. Anyagi helyzetüket ismerve az első két csoportot lehetne a pauperes, míg a harmadikat a non bene habentes jelzővel definiálni. Többségük a nagyobb városokból érkezett (53%), de jelentős (közel 18%) a falusi környezetből származók köre is. A szegény diákok földrajzi származása azonban nem rajzol ki specifikus mintázatot, ellenben társadalmi hátterük nagyon is.

Kulcsszavak: középkori magyar egyetemjárás, középkori szegénység, Bécsi egyetem, magyar diákok, középkori várostörténet

„AD PINGUIOREM FORTUNAM” POOR HUNGARIAN STUDENT AT THE UNIVERSITY OF VIENNA UNTIL 1450. A significant part of the Hungarian scholars at the University of Vienna between 1365/1377–1450 considered as poor students. From the nearly 3200 students almost 800 didn't pay anything or could promise to be pay, however further 560 young people paid less than the prescribed taxes. In total 42,5% of them can be placed

* Jelen tanulmány megjelenését az MTA-ELTE Egyetem történeti Kutatócsoport támogatta (213 TKI 738).

in different stages of poverty, but there were significant differences among them. This poverty although does not indicate their actual financial situation, only their financial condition in the time they were enrolled. The noteworthy political, military, or natural conflicts and phenomenon not necessarily affected them in their peregrination, only those which had influence on their financial situation. They can be divided into three groups. In the first can be found the non-paying students (pauper, nihil dedit). The second contains students with a little advantageous situation, namely who promised to pay the taxes (promisit, tenetur), or only asked a delay for fulfilling their obligation or an exemption from the regulated cloth-wearing. The third group concluded those who paid reduced taxes. Knowing their financial situation, the first two can be considered as pauperes, and the last is non bene habentes. Most of them came from the largest cities and towns (53%), however considerable the number of those who had a rural background (18%). Though their geographical origins do not shape a specific pattern, but their social background does.

Keywords: Medieval Hungarian peregrination, Medieval poverty, University of Vienna, Hungarian students, Medieval Urban history

A középkori egyetemeken a hallgatók egy jelentős része a kötelezően befizetendő díjak alól könnyítést, haladékot vagy azok teljes elengedését nyerte rossz anyagi körülményeik, szegénységük miatt. Az egyetemek nem egy esetben rögzítették, hogy e kedvezmények addig élnek, amíg a hallgatók „szerencséje jobbra nem fordul.”¹ A címben is szereplő szófordulatot széles körben használták a közép-európai felsőoktatási intézményekben, így Bécs mellett Prágából² és Krakkóból³ is találni erre vonatkozó bejegyzéseket az egyetemi forrásokban. Szegénységük miatt az egyetemek egy sor kötelező díj befizetése alól adtak mentességet ezeknek a diákoknak,⁴ de kérdés, hogy mégis kiket tekinthetünk szegényeknek a középkori egyetemi oktatásban?

Az egyetemi szegénység kérdése viszonylag újabb kutatási témának számít az egyetemtörténeti diszciplínán belül. A fordulat az 1960-as években következett be, amikor a középkori egyetemek intézményi jellegéről, felépítéséről és belső struktúrájáról a hallgatók irányába tevődött át a vizsgálatok súlypontja.⁵ A kutatók az 1970-es évek-

¹ Rainer Christoph SCHWINGES, „Admission”, in *A History of the University in Europe I.* ed. Hilde de RIDDER-SYMOENS (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 187. 1389-ben a bécsi egyetemi statútumok is tartalmazzák ilyen rendelkezést Rudolf KINK, *Geschichte der Kaiserlichen Universität zu Wien I–II.* (Wien: C. Gerold & Sohn, 1854), II. 194.

² *Liber Decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585 I–II.* (Prague, 1832–1834), I. 267, 281, 296, 303. (A továbbiakban: LDPP).

³ *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis I–II*, ed. Adam CHMIEL (Cracoviae, 1892), I. 111.

⁴ A beiratkozási és vizsgadíjak mellett több kötelező díjtétel alól is mentesültek. Egyebek mellett a kötelező előadások (az egyes szövegek) után, más egyetemről érkező fakultásnak és a pedellusnak adandó költségektől is mentesültek. De nem kellett fizetniük a pedellusnak és a karnak a *licentiáért* sem, ahogy borostyánkoszorús vizsgát követően a *promotornak* járó díj alól is mentesültek. A kötelező ruhák beszerzésére is mentességet szereztek. KINK, *Geschichte...*, II. 188, 191, 193, 194, 197.

⁵ Jacques VERGER, „Tendances actuelles de la recherche sur l’histoire de l’éducation en France au Moyen Âge (XIIe-XVe siècles)”, *Histoire de l’éducation*, 3 (1980): 9.

ben pedig már kimondottan a diákok e nem éppen kicsiny csoportja felé fordultak.⁶ Ezekben a kutatásokban úttörőnek számít Jacques Paquet, aki nagyon korán igyekezett valamennyi felmerülő kérdést és a megválaszolásukhoz szükséges forrásokat⁷ is számba venni a középkori egyetemi szegénység kapcsán. Vizsgálatait nem szűkítette le egyetlen intézményre, az egyetemi szegény diákság általános jellege érdekelt, s ennek érdekében német, francia, itáliai, illetve közép-európai intézmények vonatkozó szabályozásait is áttekintette a középkorban. Figyelmét négy jelentősebb problémakör ragadta meg: a szegénység kritériumai, annak formái és fokozatai, a *status paupertatis* jelentése és a szegényekkel szembeni diszkrimináció formái.⁸ Vizsgálatait számos további kutató folytatta, s e vizsgálatoknak köszönhetően nagyrészt kirajzolódik előttünk a középkori egyetemi szegénység.

A szegénység kérdését a legkézenfekvőbb a diákok anyagi lehetőségei felől megközelíteni, ahogy például Serge Lusignan tette.⁹ Ennek során a forrásokban előforduló és a szegénység különböző fokozataira vonatkozó fogalomhasználatból kiindulva a kutatók két nagyobb fogalom köré csoportosították a téma kutatását és a szegény diákok meghatározását. Anyagi lehetőségeik függvényében a *pauper* és a *dives* volt ez a két fogalom. Ezen belül pedig további lehetséges kutatási irányok rajzolódtak ki. Az egyik a diákok szegénységét a társadalmi lehetőségek, bevételek és kiadások oldaláról elemezte. Egy másik arra hívta fel a figyelmet, hogy a városi pénzgazdálkodás és a szegénység kapcsolatában nem hagyhatóak figyelmen kívül az olyan tényezők sem, mint a diákok (és családjaik) által megtermelt élelmiszerek és a diákok kapcsolatrendszere sem, amely, érthető módon, szintén jelentékeny módon szólhatott bele a szegénység kritériumaiba.¹⁰

A francia és német egyetemtörténeti kutatások azonban rámutattak, hogy nem pusztán pénzügyi oldalról lehet különbséget tenni a diákok között és nem csupán anyagi lehetőségeik hiányából fakadóan magyarázni a *pauperitas* jelentését. A diákok között ugyanis önkéntes szegénység is létezett a kor felsőoktatási intézményeiben.¹¹

⁶ Az 1970-es évek előtt a téma nagyon ritkán került elő a szakirodalomban. Jacques PAQUET, „L’Universitaire »pauvre« au Moyen Âge: Problèmes, Documentation, questions de Méthode”, in *The Universities in the Late Middle Ages. Les universités à la fin du Moyen Âge*. ed. Jozef IJSEWIJN and Jacques PAQUET (Louvain, 1978), 401.

⁷ A forrásokra vö. PAQUET, „L’Universitaire »pauvre«...”, 401–403.

⁸ Jacques PAQUET, „Recherches sur l’universitaire » pauvre » au Moyen-Âge”, *Revue belge de Philologie et d’Histoire*, 56 (1978) 304–305.

⁹ Serge LUSIGNAN, „Les pauvres étudiants à l’Université de Paris”, in *Le petit peuple dans l’Occident médiéval: terminologies, perceptions, réalités, actes du Congrès international tenu à l’Université de Montréal, 18 - 23 octobre 1999*, ed. Pierre BOGLIONI and Robert DELORT et Claude GAUVARD (Paris 2002), 334.

¹⁰ Novák Veronika, „A diákok paradicsoma? Nagyvárosi infrastruktúra és egyetemi megélhetés Párizsban a 15. században”, in „*Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni.*” *Az oktatás pénzügyi háttere a középkorban és a korai újkorban*, szerk. HARASZTI SZABÓ Péter és KELÉNYI Borbála és SIMON Zsolt (Budapest: Martin Opitz Kiadó / MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019), 108–109.

¹¹ Utóbbiak a szegénységet valami másnak az elérése, pl. a tudás megszerzése és az abban való elmélyülés érdekében választották (a kollégiumi diákok sorolhatók ide pl.). Itt a *pauperitas* tehát egyfajta morális jelentést hordoz. Novák „A diákok paradicsoma?” 108–109.

Ugyanakkor Christoph Fuchs szerint a *dives* és a *pauper* között nem volt éles határvonal, sokkal inkább egy szélesebb szürke zónáról beszélhetünk, hiszen nem voltak általánosan szabályozva a szegénység kritériumai a középkorban.¹² Az egyetemi státutumok ilyen irányú rendelkezései egyébként is elég szerteágazóak, egyetemenként változnak és gyakran csak későn vetették őket papírra. Több európai példa is azt mutatja azonban, hogy a szegénység elsősorban valaminek a hiányát jelenti.¹³ Nem teljes nincstelenségre kell gondolni. Rainer Christoph Schwinges szerint a *pauper* nem azt jelenti, hogy az illetőnek nem volt semmije, hanem hogy nem állt módjában a tanulmányi költségek kifizetése.¹⁴ Erre egyébként kiválóan rávilágít az a löweni rendelkezés, amely szerint különbséget kell tenni gazdagok, szegények és koldulók között, hiszen a szegényeknek is lehetett vagyona.¹⁵ A bécsi *paupereket* vizsgálva hasonló következtetéseket vont le Ulrike Denk is 2013-ban.¹⁶ Ő azonban Fuchs nézőpontjával szemben a *paupert* nem a *dives*, hanem a *potens* ellentétéként határozta meg. Ez viszont már nemcsak anyagi oldalról közelíti meg az egyetemi szegénységet, hanem annak társadalmi vetületei felől is. Ebből a szempontból nagyon jelentős, hogy Schwinges a szegények csoportját két körülmény mentén határozta meg: a vagyontalanság és a kapcsolatnélküliség volt a döntő szerinte.

A középkori egyetemi szegénység mögött tehát valaminek a hiányát kell értenünk, s ezek elsősorban a kapcsolatok hiányára/szűkösségére és az anyagi lehetőségek – az adott egyetemhez mérten – nem kielégítő és akár csak átmeneti voltára vezethetőek vissza. Kijelenthető továbbá az is, hogy a tehetősek és a szegények között létezett egy átmeneti jellegű csoport is.

A középkori magyar diákokkal kapcsolatban ilyen jellegű vizsgálatok eddig nem történtek. Jelen írásomban a bécsi egyetemen tanuló, magyarországi származású és szegényként számontartott diákok elemzését végeztem el 1450-ig. Az időhatárokat azért tartottam célszerűnek itt meghúzni, mert így több évtizednyi adatsor áttekintésére és vizsgálat alá vételére nyílik lehetőség, miáltal jobb képet kaphatunk a magyar *pauperekről*. Ugyanakkor a század közepére tehető az is, hogy a bécsi egyetemen

¹² Christoph FUCHS, *Dives, pauper, nobilis, magister, frater, clericus. Sozialgeschichtliche Untersuchungen über Heidelberger Universitätsbesucher des Spätmittelalters (1386–1450)* (Leiden: Brill, 1994), 57.

¹³ Bázalben és Ingolstadtban pl. az a személy minősült szegénynek, ha valaki szolgált valakinek. Freiburgban akkor került ebbe a kategóriába, ha dolgoznia kellett azért, hogy megéljen. Bolognában, Cambridge-ben, Lipcsében vagy Löwenben azt tekintették szegénynek, aki nem tudja fizetni tanulmányait vagy szülei nem engedhetik ezt meg maguknak anélkül, hogy ezzel megkárosítsanak magukat. Párizsban azt is szegénynek tartották, aki nem tudta fizetni adósságait. PAQUET, „Recherches...”, 306–308.

¹⁴ Rainer Christoph SCHWINGES, „On Recruitment in German Universities from the Fourteenth to Sixteenth Centuries”, in *Universities and Schooling in Medieval Society*, ed. William J. COURTENAY and Jürgen MIETHKE and David B. PRIEST (Leiden: Brill, 2000), 45.

¹⁵ PAQUET, „Recherches...”, 309.

¹⁶ Ulrike DENK, *Alltag zwischen Studieren und Betteln. Die Kodrei Goldberg, ein studentisches Armenhaus an der Universität Wien, in der frühen Neuzeit* (Wien: V&R unipress GmbH, 2013), 108.

a humanista műveltséget igyekeztek mind jobban beintegrálni a tananyagba és ezzel versenyben maradni a diákokért folyó „harcban” a többi intézménnyel szemben. Ez egy jelentős cezúra a bécsi egyetem középkori történetében.

Mivel több tényező is felmerült a korábbi évtizedekben a szegény diákság kutatását illetően, ezért fontosnak tartom meghatározni, hogy mely kérdéseket fogom érinteni és melyeket hagyok későbbre. Talán az egyik leglényegesebb, s a kiindulópontként is szolgáló tényező a szegény diákok száma. Abban a kutatók egyetértenek, hogy a diákszegénység megértéséhez nélkülözhetetlenek a prozopográfiai alap kutatások,¹⁷ így a létszám meghatározása mellett a diákokról minél több információ összegyűjtése is alapvető fontosságú a vizsgálatok során, noha erre jelen tanulmányban sem terjedelmi okok, sem pedig a rájuk vonatkozó rendkívül hiányos adatok miatt nem fogok kitérni.

A létszám megállapítása mellett viszont a *pauperes scholares*en belüli lehetséges kategóriák meghatározása is fontos feladat. Mit tanultak, vállalkoztak-e a magasabb fakultásokon folytatott tanulmányokra és mentek-e más intézménybe tanulni? Szereztek-e fokozatot? Földrajzi származásuk, de főként társadalmi hátterük mit árul el róluk? Ennek az ismeretében lehet eldönteni, hogy a magyar szegény diákok miért minősültek szegénynek? Mennyiben az anyagi lehetőségeik (akár csak időszakos) és mennyiben társadalmi kapcsolataik határozták ezt meg? Nem fogok ugyanakkor kitérni arra, hogy milyen volt a viszonyuk az egyetemi hatóságokkal, ahogy arra sem, hogy érte-e őket diszkrimináció vagy kivételeztek-e velük, milyen helyet foglaltak el az egyetemi hierarchiában, és hogy miként alakult karrierjük. Ezek a kérdések egyelőre irrelevánsak a fő kérdés szempontjából, vagyis hogy kik voltak a magyar *pauper*ek a bécsi egyetemen a 15. század közepéig?

Mindenekelőtt azonban röviden fel kell vázolni azt is, hogy mekkora anyagi áldozatokat követelt az egyetem a diákoktól és családjaitól. Mivel a témát részletesen tárgyaltam már,¹⁸ így itt csak utalnék rá, hogy az 1380-as évek rendelkezései értelmében a bécsi diákok 2 garast voltak kötelesek fizetni beiratkozási díj címén, majd 1413-tól ez az összeg 4 garasra emelkedett. Aki ezt nem tudta kifizetni, vagy csak kevesebbet tudott az egyetem kasszájába beadni, az minden bizonnyal szegénynek minősült már igen korán. Diakói Tamás és Pozsonyi János fia, Márton tanulók 1392-ben 2 dénár híján 2 garast fizettek, s így beiratkozásuk során nevük mellé kitétték a *quia pauper* jelzőt.¹⁹ A továbbiakban a diákok tanulmányai mintegy 7,5 forintba kerültek a *baccalaureus artium* grádussal bezárólag, míg további 12,5 forintot fizettek a *magister artium* titulus

¹⁷ PAQUET, „Recherches...”, 353.; LUSIGNAN, „Les pauvres étudiants...”, 344–345.; DENK, *Alltag...*, 111.

¹⁸ HARASZTI SZABÓ Péter, „PéNZ beszél? Magyarországi peregrináció és a három nagy közép európai egyetem a 15. század elejéig”, in „Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni.” *Az oktatás finansziális háttere és haszna a középkorban és a kora újkorban*, szerk. HARASZTI SZABÓ Péter és KELÉNYI Borbála és SIMON Zsolt (Budapest: Martin Opitz Kiadó / MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019), 40–44.

¹⁹ *Die Matrikel der Universität Wien I–VIII.*, hrsg. Franz GALL et al. (Graz–Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 1956–2014), I. 39. (A továbbiakban: MUW).

megszerzéséig átlagosan, ideális esetben. A díjak ismeretében elmondható, hogy a bécsi egyetem volt a legolcsóbb felsőoktatási intézmény a régióban, ami, természetesen, vonzotta is a diákokat.

A hallgatóknak azonban nem volt elég egyszerűen állítani, hogy ők szegények voltak, azt bizonyítaniuk is kellett. Ezt legegyszerűbben tanúk vagy írásos igazolás által lehetett megtenni, de ezzel kapcsolatban egyetemenként eltérő rendelkezések is ismeretek a középkorban.²⁰ Bécsben ezzel kapcsolatban nem hoztak egyértelmű rendelkezést, tanúkat legalábbis nem említenek és az írásos igazolás sem kerül elő a statútumokban. A szegénység bizonyítására tehát nem tudni, hogy Bécsben pontosan milyen módszert alkalmaztak az egyetemi hatóságok, de a többi európai példából kiindulva, minden bizonnyal az imént említett két lehetőséggel éltek ebben az intézményben is.

A vizsgált időszakban összesen mintegy 3200 biztosan vagy feltehetően a Magyar Királyság területéről érkező diák iratkozott be a bécsi egyetemre. Közülük 691 fő iratkozott be *pauper*ként, ami az imént meghatározott összlétszám 21,5%-a. A szegénységnek azonban lehettek fokozatai, így a szegény diákok sem csak ennyien voltak. Antoni Karbowiak pl. Krakóban négy csoportra osztotta a diákokat anyagi lehetőségeik szerint: a gazdagok, a kevésbé gazdagok, a szegényebbek és a legszegényebbek csoportjára. Ezt azonban már Paul Knoll sem tartotta teljesen kielégítő csoportosításnak, mert Karbowiak nem vette számításba azokat, akik például csak ígérték, de később be is fizették tartozásukat.²¹ Fentebb utaltam rá, hogy egyetemenként eltérhetett a szegénység megítélése Európában, de az biztos, hogy valaminek a *hiányát* kell szegénység alatt értenünk. Ennek megfelelően Bécsben is több rétegét lehet megkülönböztetni a szegénységnek, s ezt egyébként a beiratkozások vagy a vizsgák során nyomon is lehet követni. A pedellusnak járó összegekről szólva 1366-ban a *pauperes* mellett említik a *non bene habentes* diákokat is a statútumokban.²² Az említett mintegy 690 fő egyszerűen *pauper*ként lett bejegyezve az egyetemi anyakönyvekbe, de rajtuk kívül még hat kisebb-nagyobb csoportot célszerűnek tartok idevonni. Összesen 80 diák csak ígérni (*promisit vagy tenetur*) tudta, hogy megfizeti a beiratkozási díjat, hárman nem fizettek semmit (*nihil dedit*), de nevük mellett nem szerepelt a *pauper* kitétel, míg 15 hallgató a kötelező ruhaviselés alól bírt mentességgel, további hét pedig a díjak befizetésére kért haladékot. A kötelező „egyenruha” viselés nagy terheket rótt a diákokra, hiszen a szükségés ruhá-

²⁰ A *Collegium Trilinguae* Löwenben például azt írta elő, hogy a szülőknek kellett a náció vagy egy bizottság előtt esküt tenniük szegénységükre. PAQUET, „L'Universitaire »pauvre«...”, 329. Erfurtban becsüsköket (*taxatores*) alkalmaztak a diákok anyagi helyzetének megismeréséhez egy 1447. évi szabályzatnak megfelelően. DENK, *Alltag...*, 119. Kölnben esküt kellett tenni, de tanúkra is szükség volt, csakúgy, mint a párizsi egyetem angol–német nemzete esetében. Lipcsében a világi hatóságoktól is igazolást kellett szereznii a tanúk mellett. PAQUET, „L'Universitaire »pauvre«...”, 330, 335. Prágában két tanúra volt szükség az illető diák nációjából, akik hitelt érdemlően tanúskodtak a jelölt szegénysége felől. LDPP I. 46–47.

²¹ Paul W. KNOLL, *A Pearl of Powerful Learning. The University of Cracow in the Fifteenth Century* (Leiden–Boston: Brill, 2016), 185–186.

²² KINK, *Geschichte...*, II. 41.

kat meg kellett vásárolni, esetleg elkészíttetni azokat, s a diákok közül néhányan ezt nem tudták megengedni maguknak.²³ Mindez anyagi lehetőségeik korlátozott voltára hívja fel a figyelmet. Ugyanez a helyzet a *nihil dedit* csoporttal is, míg a *promisit* diákok esetében akár csak időleges anyagi zavarról is szó lehet.²⁴ Őt diák ellenben egy társuk *famulus*aként iratkozott be. Az ő hovatarozásukat egyértelművé teszi, hogy egyiküket, Girolti Márton fia Dávidot *pauper*ként jegyezték be az *artes* kar anyakönyvébe, noha tudjuk róla, hogy a jogi karon már Hunyadi Márton erdélyi főesperes *famulusa* volt.²⁵

*Pauper*nek ugyan – a fenti két példát leszámítva – nem nevezték őket, és költségeik csökkentését sem kérték, mégis szűkös anyagi helyzetre utalnak azok az esetek, ahol a kötelező 2, majd később 4 garasnál kevesebbet tudott fizetni egy diák. Diakói Tamással és Pozsonyi Jánossal ellentétben azonban náluk nem jegyezték be az anyakönyvbe, hogy *quia pauper*, amennyiben csak kevesebbet tudtak fizetni, ennek ellenére épp az ő példájuk mutatja, hogy a szegénységen belül kell tárgyalni őket is. Ők 560-an voltak, és az általuk befizetett beiratkozási díj összege 6 dénár és 3,5 garas között mozgott. Anyagi helyzetük nem lehetett egyszerű, de annyit még tudtak fizetni, hogy ne jegyezzék be őket a *pauper*ek közé,²⁶ viszont szükséges számításba venni ezeket a diákokat is az egyetemi szegénység vizsgálatánál. Összesen tehát nagyjából 1360 diákot lehet a szegények vagy szegényebbek körébe sorolni, ám közülük csupán mintegy 800 diák nem tudott egyáltalán fizetni, ami az 1365 (1377)–1450 közötti összlétszám 25%-a. A kötelező teljes beiratkozási díjat meg nem fizetőkkel együtt viszont arányuk eléri a 42,5%-ot. A szegénységet tehát rögtön két részre lehet osztani, nagyon leegyszerűsítve a szegényekre és a szegényebbre, de talán helytállóbb a *pauper* (mintegy 800 diák) és

²³ TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* (Bukarest: Kriterion, 1979), 110. Ugyan a most tárgyalt korszakon túlról van az adat, de érdemes idevonni, hogy 1460-ban egy diák hat évre 12 forintot költött ruházkodására, vagyis évi két forintot, pedig szegény hallgatóról van szó. DENK, *Alltag...*, 108., 154. 1389-ben megszabták például a borostyánkoszorúsoknak és az erre a fokozatra várományosoknak, hogy milyen öltözképet viselhetnek az egyetem falain kívül. Ugyancsak előírták, különösebb részletezés nélkül, hogy illendő és klerikushoz méltó ruhát kötelesek hordani, míg a fegyverviselés tiltva volt. Ezeket a ruhákat egyébként már a vizsgák előtt be kellett szerezni, legalábbis 1389-ben még ezt írta elő a szabad művészeti kar. KINK, *Geschichte...*, II. 187., 193–194. A középkori diákviseletről ld. TOMPOS Lilla, „Néhány szó a középkori gyermek-, és diákviseletről”, in *A magyar iskola első évszázadai*, szerk. G. SZENDE Katalin és SZABÓ Péter (Győr: Xantus János Múzeum, 1996), 129–132; KELÉNYI Borbála, „Magyarországi diákok mindennapjai a középkori Krakkói Egyetemen”, in *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szőgi László tiszteletére*, szerk. DRASKÓCZY István, VARGA Júlia és ZSIDI Vilmos (Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018), 81–104.

²⁴ A szegények közé számításukat viszont indokolja Servatius Zips de Villa Menhardi esete, aki 1414-ben *pauper* volt, de ugyanakkor neve mellé bejegyezték e mellé azt is, hogy ígérni tudta a fizetést. MUW I. 103.

²⁵ MUW I. 163; *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät I–II.*, szerk. Thomas MAISEL und Kurt MÜHLBERGER und Johannes SEIDL (Wien: Böhlau, 2011–2016), I. 37. (A továbbiakban: MWRF).

²⁶ Schrauf szerint ezek a diákok nagyon szegények lehettek és csupán a *pauper* jelölést igyekeztek elkerülni azért, hogy befizettek bizonyos összeget a beiratkozás során. SCHRAUF Károly, *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen* (Budapest, 1892), VIII.

a *non bene habentes* (nagyjából 560 hallgató) kifejezéseknél maradnunk. Figyelemre méltó tény, hogy ezek szerint a diákoknak csak kicsivel több mint a fele tudta befizetni a teljes beiratkozási díjat.

A *pauperek* 25%-os aránya a bécsi szegény diákok átlagának felel meg, bár közelít annak felső határához, viszont ha a nem teljes összeget fizetni képes diákokat is ide számítjuk, a 42,5%-kal már némileg túl is léptek az átlagon. A német egyetemeken (ide számítva a birodalom választófejedelemségei közé tartozó Cseh Királyság fővárosát, Prágát is) 1348–1477 között mintegy 200 ezer beiratkozást lehet összeszámlálni, akik közül nagyjából 30 ezer volt *pauper* (15%). Schwinges szerint átlagosan 15-20% közé tehető az arányuk a középkori egyetemeken,²⁷ de Bécsben pl. 15-30% közötti mozgást figyeltek meg,²⁸ noha az 1410-es évek közepétől ez a szám felemelkedett 40-45% közé, és csak a század végére csökkent le ismét.²⁹ A kutatások rámutattak arra is, hogy a szegény diákok az olyan nagyobb kiterjedésű városokat és erős *artes* karokkal rendelkező egyetemeket kedvelték, mint amilyen Bécs is volt.³⁰ A birodalom szegény diákjainak 57%-a Bécsben és Kölnben tanult, de ha Heidelberget is ide vesszük, akkor már több mint $\frac{2}{3}$ részük csupán e három intézmény egyikében végezte tanulmányait.³¹ Ezekben a városokban ugyanis a magasabb diáklétszám miatt jobb lehetőségek adódtak a kapcsolatépítésre, de akár munkát is könnyebben találtak. A szegények nagyobb számú jelenléte egyébként az egyetemeknek is megérte, ugyanis anyagi lehetőségeikből fakadóan kisebb volt a valószínűsége, hogy egyetemet váltanak.³²

Bécsben tehát a magyar diákok között a szegények aránya az átlag felső határán állt, a *paupereké* még éppen az átlagon belül, de a *non bene habentes* diákokkal együtt kicsivel már átlag felettinek is minősültek. A szegénységet az egyetemi hatóságok azonban csak későn definiálták, noha a vizsgadíjakat már 1413-ban a társadalmi státuszhoz, illetve a betöltött egyházi tisztséghez mérték.³³ A szegénység jövedelmi határait viszont csak egy évszázaddal később, 1509-ben határozta meg az egyetem. E szerint évi 13 *talenta denariorum* összeget el nem érő jövedelem esetén számított egy diák szegény-

²⁷ SCHWINGES, „On Recruitment...”, 45.

²⁸ James H. OVERFIELD, *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany* (Princeton, New Jersey: University Press, 2019), 24.

²⁹ Rainer Christoph SCHWINGES, „Pauperes an Deutschen Universitäten des 15. Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 3 (1981): 297.; OVERFIELD, *Humanism...*, 24.

³⁰ SCHWINGES, „On Recruitment...”, 46.; SCHWINGES, „Pauperes...”, 299.

³¹ SCHWINGES, „Pauperes...”, 299.

³² DENK, *Alltag...*, 111.

³³ Püspökök és hercegek 3 forintot, ispánok (*comes*), székesegyházi prépostok 2 forintot, székesegyházi dékánok egy font dénárt, apátok, monostorok vagy társaskáptalanok prépostjai és bárók 1 forintot, székesegyházi kanonokok, egyszerű nemesek (*simplex nobilis*) és más egyetemek doktorai fél font dénárt, míg más egyetemek *magisterei* 60 dénárt kötelesek fizetni. KINK, *Geschichte...*, II. 247. Ez ugyan bizonyos fokig megkönnyítheti a diákok hozzávetőleges (bár többnyire inkább az egyházon belüli hierarchiában elfoglalt) társadalmi helyének a megállapítását, de legalább olyan csalóka is tud lenni. Hiszen ezek a díjtétek, legalábbis a nagy részük inkább szól az egyházi javadalomnak, semmint az azt birtokló személy társadalmi háttérének.

nek.³⁴ Egy diák anyagi körülményeinek a meghatározására és ebből fakadóan *pauper* státuszának eldöntésére az egyetem ugyanakkor már korábban is kísérletet tett, noha ezek még nem az éves befolyt jövedelemből indultak ki. Ennek megfelelően 1403-ban például ha valakinek nem volt birtoka vagy nem birtokolt semmilyen ingatlant, akkor szegénynek minősült.³⁵ Az említett 1509. évi rendelkezésekben olvasható továbbá, hogy szegénynek minősül az is, aki az egyetemi költségeket a saját vagy szülei nagyobb anyagi áldozatai nélkül kifizetni nem képes.³⁶ A szegénység tehát Bécsben is több oldalról megközelíthető tényező volt, amelynek számos ismertetőjele lehetett, de elsősorban mégis anyagi oldalról kísérelték meg azt meghatározni. A magyar diákok szegénységére vonatkozóan erre a későbbiekben még visszatérek, de előbb a szegények számának alakulásával szükséges foglalkozni.

A szegényebb, de tanulni vágyó fiatalokat viszonylag nehezebb volt eltántorítani az egyetemektől. Jól felfogott érdekeik vezették őket oda, hiszen sokuk a társadalmi emelkedés és a sikeres karrierépítés lehetőségét látta az egyetemekben, és nem szívesen hagyták ott alapos ok nélkül. Ebből kifolyólag rájuk a háborús konfliktusok vagy a járványok sem feltétlenül hatottak úgy, mint tehetősebb társaikra, egyedül talán csak anyagi helyzetük változásai, a növekvő kiadások és a megváltozó díjtételek lehettek erre hatással.³⁷

Összességében elmondható, hogy az összes beiratkozott és a *pauperek* száma nagyjából egymással összhangban változott a 14. század utolsó negyede és 1450 között. A bécsi egyetemre az 1420-as évek elejéig nagymértékben hatottak a prágai egyetemen végbemenő folyamatok, de természetesen ugyanez figyelhető meg a magyar belpolitikai élet változásaival összefüggésben is. A legjelentősebbek ezek közül az 1385/1386.³⁸ és az 1409. évi³⁹ belső konfliktusok a prágai egyetemen, valamint a Zsigmond személyét és pozícióját érintő belpolitikai krízis az 1400-as évek elején a Magyar Királyságban. A járványok közül említést érdemel az 1399–1400, az 1419, 1425, 1428, 1436 és 1442–1444 körüli nagy pestisjárványok Bécs környékén, amelyek hatással lehettek a tanulási kedvre.⁴⁰ Egyszerű lenne azt gondolni, hogy ezek befolyásolták a szegény diákok egyetemjárását is, de nem így volt. 1385 körül, amikor a német származású diákok

³⁴ KINK, *Geschichte...*, II. 312–313.

³⁵ PAQUET, „Recherches...”, 306.; *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis I–IV*, szerk. Paul UIBLEIN et al., (Wien, 1968–2007), I. 216. (A továbbiakban: AFA)

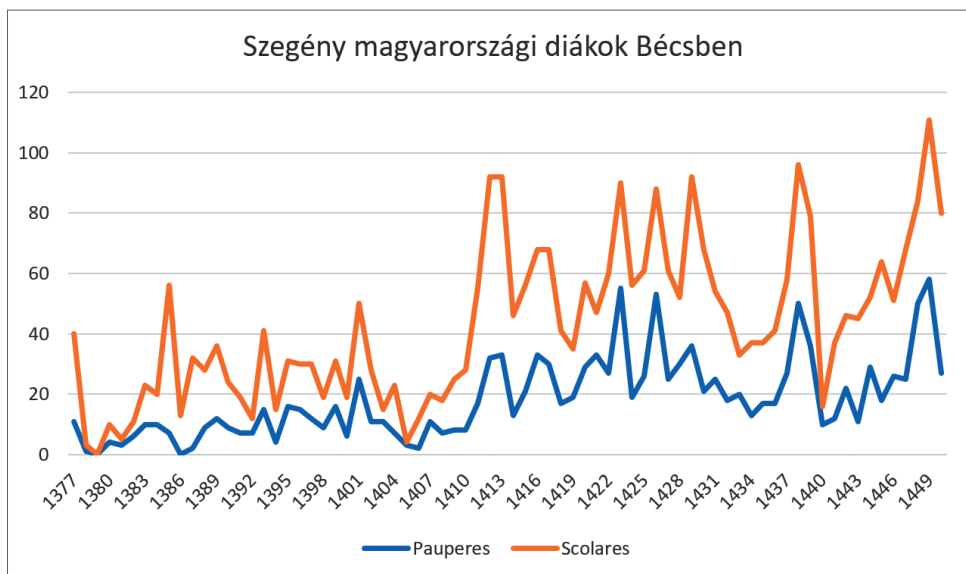
³⁶ KINK, *Geschichte...*, II. 313.

³⁷ Rainer Christoph SCHWINGES, „Student education, Student life”, in *A History of the University in Europe I*, ed. Hilde de RIDDER-SYMOENS (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 210.

³⁸ Michal SVATOŠ, „The Studium Generale 1347/8–1419”, in *A History of Charles University*, ed. Ivana ČORNEJOVÁ and Michal SVATOŠ and Petr SVOBODNÝ (Prague, 2001), 79.

³⁹ A konfliktus kialakulásához a kutna horai dekrétumok kiadása vezetett. *Codex Iuris Bohemici I–IV*, ed. Hermenegild JIREČEK and Josef JIREČEK (Praha, 1867–1883), II/3. 299–300.; Martin NODL, *Das Kuttener Dekret von 1409. Von der Eintracht zum Konflikt der Prager Universitätsnationen* (Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2017), 273–274.

⁴⁰ Joseph ASCHBACH, *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhundert ihre Bestehens* (Wien, 1865), 334., 409.

egy jelentős része elhagyta a cseh fővárost, a magyar diákok körében is megemelkedik a beiratkozási kedv Bécsben. Mindez azonban a szegények számában nem érhető tetten, sőt, stagnálást követően a számuk inkább csökkenést mutat 1384–1386 körül, ami csak néhány év múlva kezd ismét emelkedni. Ebből talán az a következtetés is leszűrhető, hogy Prágában nem lehetett magas a magyarországi *pauperes* száma, vagy esetleg ők voltak azok, akik nagyobb számban maradhettek a cseh fővárosban. Mindenesetre az biztos, hogy az események nem ösztönözték őket is mozgásra, ahogy tehetősebb társaikat.

Az 1410-es évek végére azonban már nemhogy eltérés tapasztalható az összes beiratkozó és a *pauperes* között, de éppen, hogy ellentétes folyamatok játszódtak le, még ha rövid ideig és nem is túl látványosan. Ekkor ugyanis a szegények száma 1418-tól kezdve 1421-ig még növekvő tendenciát is mutat, szemben az összlétszámmal.⁴¹ Az eltérés ez esetben azonban oly csekély és oly rövid életű, hogy emögött különösebb politikai, természeti vagy katonai csapást nem lehet kimutatni. Hasonló a helyzet 1426–1433 között is. Nagy általánosságban a szegények száma az összlétszámmal párhuzamosan változik, bár míg 1426-tól fokozatosan csökken is a szegények száma, addig az összes beiratkozónál ugyanez csak 1429-től figyelhető meg. Ekkortól ráadásul a beiratkozók száma $\frac{1}{3}$ -ra esik vissza a fizetős diákok között, a szegénység körében viszont nem ennyire erőteljes a visszaesés, és jóval lassabban is csökkent a számuk. Ebbe talán

⁴¹ Az 1420-as évek elején több olyan esemény is történt, amely a fizetős diákokra hatással lehetett, ellenben, úgy tűnik, a szegényeket nem mozgatta meg különösebben. 1421-ben rendelkezést hoztak arról, hogy a diákok csak egy *magister* vagy *baccalaureus* felügyelete alatt működő diákházban, vagy pedig az egyetemi hatóságoktól erre engedélyt kapott lakástulajdonosnál lakhatnak. 1424-ben pedig egy magyar diák verekedése miatt robbant ki kisebb botrány. ASCHBACH, *Geschichte...*, 198., 202–203.

beleszólhatott az is, hogy 1426-ban rendkívül aszályos időszak sújtotta Ausztriát, ami miatt nagyon rossz volt a termés, ami pedig kihathatott a város élelmiszer-ellátására is.⁴² Ugyanakkor a politikai események egy kis időre mégis beleszóltak a diáklétszám alakulásába. 1443-ban ugyanis felmerült az egyetem átköltöztetésének a gondolata is III. Frigyesben, amely értelemszerűen a diákok pénztárcáját is érintette volna, s amely komoly gondot jelentett számukra. A hallgatói létszámban is eltérés mutatkozik e tekintetben, hiszen míg a fizető diákok kis megtorpanásokkal, de mégis növekvő létszámban iratkoztak be a bécsi egyetemre ezekben az években, addig a szegényeket már jobban megosztották ezek a fejlemények, és számukban jelentős eltérések mutatkoznak évről évre. A tervtől az uralkodó végül elállt, ám a konfliktus lezárása csak 1445-ben történt meg, majd a következő egy-két évtől a diákok száma is növekedésnek indult, és az összes beiratkozással párhuzamosan alakult a szegények beiratkozása.⁴³

A számok alakulása tehát arra mutat, hogy akárcsak európai társaikra, a magyar *pauperekre* sem hatottak különösebb módon a háborús és politikai konfliktusok vagy a járványok. Ezek csak abban az esetben bizonytalanították el őket, ha az egyetem létét fenyegették, mint az 1440-es évek elején-dereván. Azokban az időszakokban, amikor az összlétszámban ezek a változások érzékelhetően megjelennek (például 1385/1386 vagy 1400 körül vagy az 1420-as évek második, és az 1430-as évek első fele), a *pauperek* száma visszafogottabban reagál ezekre az eseményekre, vagy stagnál, sőt, olykor az általános tendenciákkal ellentétes mozgások is megfigyelhetők. Az 1426-tól kezdődő, mintegy egy évtizedes tendencia mögött is elsősorban az anyagiakat lehet kiemelni. 1412-től kezdve a bécsi egyetemen a díjak mértékének emelésével szembesülünk,⁴⁴ ami a szegény diákok számának emelkedését vonta maga után,⁴⁵ viszont mivel ezekben az években mutatkozott be a prágai egyetem hanyatlásának a hatása is a bécsi beiratkozási kedv fellendülésében, nem olyan kimagasló a szegények száma.

A számok az európai folyamatokhoz hasonlóan mutatják a magyar *paupereket*, mind tényleges számuk és arányuk, mind az erre ható tényezők esetében. Az egyetemi szegénység megértéséhez azonban a számokon túllépve a diákokat kell immár tüzete-
sebben megvizsgálni. Ennek érdekében pedig át kell tekintenünk, honnan is érkeztek az egyetemre.

A szegény diákok Bécsbe az ország szinte minden területéről érkeztek, de voltak felül-, illetve alulreprezentált területek. Előbbiek közé tartozik a Dunántúl nagy része, főként Zala, Somogy és Baranya, az erdélyi Szászföld, a Királyság északkeleti területei

⁴² Ferdinand OPLL, *Nachrichten aus dem mittelalterlichen Wien – Zeitgenossen berichten* (Wien: Böhlau, 1995), 128.

⁴³ ASCHBACH, *Geschichte...*, 210–211.

⁴⁴ DENK, *Alltag...*, 155–156. Ugyanakkor a díjak statútumokban rögzített emelése csak 1413-ban következett be, az addigi 2 helyett legkevesebb 4 garast kellett fizetni a beiratkozás során. KINK, *Geschichte...*, II. 248. Ez a rendelkezés azonban nem érintette a díjak alóli mentesség kérdését, így sok diák húzott hasznot ebből a helyzetből. Más szóval a szegénység kritériumai nem változtak. DENK, *Alltag...*, 129. (685. lábjegyzet).

⁴⁵ 1424-ben Bécsben például a diákok 44,4%-a volt *pauper*. SCHWINGES, „Pauperes...”, 297.

(Borsod, Abaúj, Zemplén és Szepes), de a szomszédos nógrádi-hevesi-zólyomi régió is sok hallgatót bocsátott ki. A legkevésbé érintett területek az ország középső régiói és az Alföld (kivétel ez alól a *Medium Regni*, illetve néhány jelentősebb település, például Kecskemét, Halas, Szeged, Bátor vagy Kálló). Az Alföld peremterületén, Temesvártól Nagybányáig és Hosszúmezőig egy szűk területsávból találni ismét hallgatókat, de ettől keletebbre már csak Erdély központi területei, így Kolozsvár, de főként Dél-Erdély bocsátott ki szegény diákokat Bécsbe a vizsgált időszakban.

Messzemenő következtetéseket azonban mindebből levonni nem lehet. Általános érvényű konklúziókat ugyanis csak a krakkói egyetemen tanuló szegény diákok ismeretében lehetne tenni. Árulkodó például, hogy Szegedről csupán két szegény diákot ismerünk jelenleg Bécsben ebből az időből, ugyanakkor tudjuk, hogy Szegedről nagyon sokan inkább Krakkóban tanultak.⁴⁶ Gömör, Liptó és Zólyom egyes részeiről is szívesebben tanultak a fiatalok a közeli Krakkóban, ahogy ez figyelhető meg a sárosi vagy a kassai diákok között is. A hallgatók földrajzi eloszlásának ismerete tehát nem sokat árul el a szegény diákok hátteréről és arról, hogy kik voltak. Sokkalta lényegesebb az egyes településtípusok ismerete, amely a társadalmi háttér megismerésének a lehetőségeit is magában hordozza.

Az érintett hallgatók kicsivel több mint a fele (53%-a) városi környezetből érkezett, ami nem meglepő. Ezek között ugyanakkor a szabad királyi városok mellett nagyszámú mezővárosi polgárt is találunk, de több olyan, falunak minősülő települést is, akik a szokás szabadságait élvezték. Kimagasló volt a számuk Brassóból (37 fő), de 20 fő, vagy afeletti létszámot mutat Pozsony (20), Kolozsvár (28) és Nagyszében (27). 15–20 között öt város bocsátott ki szegény hallgatókat (Nagyszombat, Nagyvárad, Pécs, Sopron és Zágráb), míg 10–15 fő közötti létszámot hat településről sikerült kimutatni (Buda, Fehérvár, Kassa, Körmöcbánya, Nagydisznód és Rozsnyó). Öt és tíz fő közötti hallgatói számot 26 település tudott felmutatni (Berethalom, Beszterce, Csázma, Diakóvár, Esztergom, Győr, Izdenc, Kálló, Kapronca, Kecskemét, Késmárk, Lőcse, Medgyes, Nagyenyed, Nagyfalu, Pest, Prázsmár, Prodavíz, Segesvár, Szászsebes, Szomolnok, Temesvár, Vác, Vidombák, Zákány és Vasvár). Három és öt fő között pedig 32 helységből találtam hallgatókat (Beckó, Becskerek, Besztercebánya, Csepreg, Egerszeg, Feketehalom, Földvár, Futak, Gara, Gyöngyös, Gyula, Halas, Igló, Ivanics, Körmend, Kőszeg, Kristallóc, Miskolc, Nagybánya, Nyitra, Pápa, Racs, Rohonc, Rózsáhegy, Sárvár, Siklós, Simánd, Szalatnak, Szászhermány, Szentágota, Tolna és Váldhíd). A többi városból csupán egy-két beiratkozást regisztráltak az egyetemi hatóságok. A hallgatók mintegy 28%-áról nem tudjuk biztosan, honnan érkeztek Bécsbe, mivel csak egy nagyobb tájegységet adtak meg származási helyükként (például Barcaság, Erdély, Magyarország, Szepes, Körös stb.),

⁴⁶ Bár a szegedi diákok döntően éppen a század közepétől kezdtek el egyre nagyobb számban Krakkóba beiratkozni. KELÉNYI Borbála, „Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen a középkorban”, in *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525 I*, szerk. HARASZTI SZABÓ Péter és KELÉNYI Borbála és SZÖGI László (Budapest: MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2016), 69.

vagy jelenleg nem beazonosítható a helység. Alig 1,5%-uk lehetett nemesi származású, míg mintegy 17,5%-uk érkezett falusi környezetből.

A szegény diákok közül legtöbben tehát a nagyobb városokból érkeztek Bécsbe. De vajon ez azt is jelenti, hogy a városi szegénység jelentősebb jelenlétére kell gondolnunk a középkori magyar városokban, akik élve a társadalmi emelkedés lehetőségét nyújtó egyetemi tanulmányokkal, megragadták azt? Minden bizonnyal nem ez a helyzet. Szerencsére igen sok esetben ismerjük az apa foglalkozását, így a diákság egy részénél meg lehet határozni a társadalmi helyzetet. Már az elején fontos kiemelni, hogy a vizsgált csoportban a kereskedelemmel foglalkozók szinte egyáltalán nem képviselik magukat. Mindössze négy kereskedőcsaládból találtam diákot közöttük, egy szepesi, berethalmi, kolozsvári és egy soproni kereskedőfiút.⁴⁷ Azon szegény diákok többségénél ellenben, akiknél biztosan ismerjük az apa foglalkozását, látható, hogy döntően a városi kézművesrétegből kerültek ki. Bár a névhasználat és a tényleges foglalkozás összefüggéseit illetően felmerülhetnek kételyek,⁴⁸ tény, hogy ők alkották a városi társadalom középső rétegének tehetősebb részét, de anyagi értelemben ez is differenciált csoport volt. A kevésbé tehetősek közé tartoztak azok, akik közhasználati cikkeket, így különböző ruhaneműket, élelmiszereket állítottak elő (például pék, varga, szabó, tímár, cipész). E réteg gazdagabb iparosait pedig olyan szakmák fémjelezték, mint az ötvösök, kőfaragók vagy a fegyverkészítők.⁴⁹ Célszerű tehát megnézni, hogy azon szegény diákok között, akiknél ismerjük az apa foglalkozását, ezen iparos szakmák milyen arányban képviseltették magukat, mert ez a szegénység mibenlétéről is sokat elárulhat.

A döntően kereskedelemmel foglalkozó patriciusréteg alatti kézműves/iparos „ariztokrácia” képviselői jórészt hiányoznak a szegények közül. A legkülönbélebb foglalkozást űzők küldték fiaikat egyetemre tanulni, így találunk közöttük szabók,⁵⁰ sarukészítők,⁵¹ szücsök⁵² vagy éppen pékek⁵³ fiait, de előfordulnak olyanok is, akik a városi mészáros,⁵⁴

⁴⁷ Johannes Insitoris de Wirthelm (1398), Johannes Institoris de Odenburga (1407), Emericus Andree Insitoris de Czyp (1418), Valentinus Institoris de Clausemburg (1432). MUW I. 52., 119., 175., 180.

⁴⁸ KUBINYI András, „Polgári értelmiség és hivatalnokrétege Budán és Pesten a Hunyadi és Jagelló-korban”, *Levéltári Közlemények* 39 (1968): 210–211; Gulyás László Szabolcs ellenben arra a következtetésre jutott, hogy a polgárok névhasználatában előforduló foglalkozásnevek felhasználhatók a mesterség megállapításához. GULYÁS László Szabolcs, „Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről”, *Századok*, 142 (2008), 438–440., 460–461.

⁴⁹ GULYÁS, „Középkori mezővárosi...”, 440.; Vö. TONK, *Erdélyiek egyetemjárása...*, 81. Tonk az ötvösiparban tevékenykedők jobb anyagi körülményeit emelte ki egyetemjárásuk arányait ismertetve.

⁵⁰ Például Andreas Sartoris de Miskolcz (1424). MUW I. 148.

⁵¹ Nicolaus Corrigiatoris de Cibinio (1402). MUW I. 64.

⁵² Melchior de Clausenburg (1404). Krakkóban *Pellificisként* (1406). MUW I. 70.; HARASZTI SZABÓ Péter és KELÉNYI Borbála és SZÖGI László, *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken II* (Budapest: MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2017), 278. sz.

⁵³ Simon Pistoris de Muellembach (1440). MUW I. 220.

⁵⁴ Brassó, Greben, Kolozsvár, Nagyszében, Cseri és Szikszó városokból ismertek ilyen hallgatók. MUW I. 148., 157., 160., 228., 255., 264., 269.

a helyi fürdő tulajdonosának (esetleg valamely alkalmazottjának)⁵⁵ vagy a kocsmáros⁵⁶ gyermekei voltak. A fentebbi meghatározás szerinti vagyonosabb kézművesréteget négy íjkészítő,⁵⁷ három kőfaragó,⁵⁸ egy budai⁵⁹ és egy soproni képfestő,⁶⁰ egy aranyműves,⁶¹ egy beckői kardkovács⁶² és egy sárvári késkészítő⁶³ képviselte. Másodgenerációs értelmiségi lehetett továbbá Nagyvátyi Kelemen, akinek apja László *litteratus* volt.⁶⁴ Hasonló egyébként megfigyelhető a falusi származásúak és azok között is, akiknek a származása egyelőre bizonytalan.⁶⁵ Ez nem azt jelenti, hogy ezek a családok szegénynek számítottak volna saját környezetükben,⁶⁶ de feltehetően nehezebben engedhették meg maguknak fiaik külföldi taníttatását és az egyetemi kiadások, de a megélhetési költségek előteremtését is a beiratkozás idején. Ugyanakkor nagyon is elképzelhető, hogy pusztán csak anyagi hullámvölgyről van szó egyes családok esetében, legalábbis erre enged következtetni, ha ugyanazon családból ismerünk *pauper* és fizető diákot is néhány év különbséggel.⁶⁷

Ezen a ponton tehát úgy tűnik, hogy a bécsi egyetemi forrásoknak megfelelően a magyarországi szegények azok közül kerültek ki, akiknek a családja és/vagy saját maga nem engedhette meg magának, hogy minden gond nélkül ekkora összeget fordítson felsőfokú tanulmányokra az egyetemre kerülés idején. Az eddigi elemzésekből továbbá úgy tűnik, hogy többségüket a városi iparosrétegben kell keresnünk.

Arra, hogy e családok társadalmi háttérének köze lehetett az egyetemi szegénységhez, a legjobban az világít rá, ha megnézzük egy-egy város hallgatóságát ebben az

⁵⁵ Nicolaus Stubner de Kremnicia (1422). MUW I. 135., MWRF I. 39., 44., 47., 48.

⁵⁶ Johannes Cauponis de Caschofia (1411). MUW I. 86.

⁵⁷ David Arcuficis de Corona (1428), Georgius Arcuficis de Nouciuitate (1430), Michael Arcuficis de Cibinio (1442), Cristanus Arcuficis de Insula (1442). MUW I. 162., 171., 230.

⁵⁸ Johannes Lapidice de Corona (1411), Martinus Lapidice de Clausenburg (1428), Stephanus Lapidice de Buda (1449). MUW I. 86., 163., 269.

⁵⁹ Johannes Pictoris de Buda (1449). MUW I. 273.

⁶⁰ Lucas Pictoris de Septemcastris (1444). MUW I. 239.

⁶¹ Andreas Goldner (1420). MUW I. 130.

⁶² Henricus Gladiatoris de Besecow (1446). MUW I. 251.

⁶³ Osvaldus Cultellifabri de Schaerbarr (1438). MUW I. 208.

⁶⁴ MUW I. 278.

⁶⁵ Közülük egy aranyműves és egy kereskedő fia tűnik csak ki. Andreas Goldner (1420) és Emericus Andree Institoris de Czypis (1418). MUW I. 119., 130.

⁶⁶ Sopronban, a 15. század elején például egy kőműves vagy egy ács éves bevétele 16–20 font dénár között mozgott. DANCs Dezső és ZIMÁNYI Vera, *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig* (Budapest: Akadémiai, 1989), 452., 476.; Az összegek átváltására vö. HUSZÁR Lajos, „Pénzforgalom és pénzürtékvizonyok Sopronban”, *Századok*, 105 (1971): 1154. Azonban ez csak egyetlen város, jövedelem tekintetében pedig nagyok lehetnek az eltérések az egyes települések és az ország különböző részei között.

⁶⁷ Feltehetően egy családba tartozott az a két brassói diák, akik alig másfél év eltéréssel iratkoztak be, de míg egyikük (Stephanus Greff) *pauper*ként iratkozott be 1448 áprilisában, addig a másik (Petrus Greff) már 4 garast fizetett a beiratkozás során. A helyzetet csak bonyolítja, hogy kettejük közül mégis Stephanus szerzett fokozatot 1451-ben. Petrus ellenben 1462-ben brassói esküdtpolgárként szerepel. MUW I. 261., 281.; AFA III. 33.; TONK, *Erdélyiek egyetemjárása...*, 316.

időben. Brassóból összesen 83 fiatal iratkozott be a bécsi egyetemre az intézmény alapításától 1450-ig. Közöttük a szegénység különböző fokozatain 37 személy állt tanulmányai alatt, vagyis 44,5%-uk. Őket leszámítva a fennmaradó 47 beiratkozó között is találni azonban kézműveseket, bár némileg kevesebbet (10 fő), mint a *pauperek* közt. Azonban míg a *pauperek* közül csak két diák családja tartozhatott a tehetősebb réteghez (1411-ben egy kőfaragó fia⁶⁸ és 1428-ban egy íjkészítő gyermeke), addig a nem *pauper*ként bejegyzett hallgatókhoz tartozott hat, a szakirodalom meghatározása szerint nem a legtehetősebb iparos réteghez sorolt család gyermeke is.⁶⁹ Négyen ellenben már a tehetősebb iparosok közé tartoztak (aranyművesek és fegyverkészítők) közöttük.

Nagyszében 75 diákjából csupán 27 volt szegény (36%), vagyis 48 fő tudta elvileg gond nélkül kifizetni a kötelező egyetemi költségeket. Közöttük is azonban, akárcsak brassói társaik esetében, több kézműves fia található (kilenc diák). A szebeni fiatalok körében viszont kevesen voltak a legtehetősebb kézművesek közül, akik megfizették járandóságukat az egyetem felé (egy aranyműves), míg a többiek kádár, szabó, varga vagy éppen pék és kalapos családokból származtak.

Egyébként nagy eltéréseket mutatnak az egyes települések az arányokat illetően. Kevesen érkeztek például Budáról (23%), kicsivel többen Váradról (31%), Körmöcről (32,5%) vagy Pozsonyból (34,5%), míg nagyjából átlagosnak lehet minősíteni a pécsi (37%) és a soproni (40%) diákok arányait. Az összlétszámon belül viszont már kimondottan magas arányokat látni Segesvár (43%), Zágráb (45%), Kolozsvár (49%), Kassa (52,7%) és Nagyszombat (55%) esetében. Azonban még ez sem a csúcsa a szegény diákok létszámának. Ugyan kevés az összbearatkozók létszáma, de ennek ellenére is figyelmet érdemel, hogy egyes szlavóniai és erdélyi szász városokból milyen magas arányokat lehet megfigyelni. Szászsebes (34,7%), Nagyenyed (41,5%) vagy Berethalom (45%) még csak a sor elején állnak, ellenben Nagydísnód (55%), Prázsmár (60%), Vidombák (70%) és Medgyes (81%) már jelentősen az átlag feletti arányokat produkáltak. A zágrábi püspökség területén található települések közül a már említett püspöki székvároson túl is találni olyan településeket, amelyek jelentős számban bocsátottak ki szegény diákokat. Kaproncáról a diákoknak már a 64%-a helyezhető el a szegénységi skálán, a Dráva dunántúli, de már a zágrábi egyházmegyéhez tartozó Zákányról pedig a hallgatók 88%-a (bár itt összesen csak 9 diák ismert, akik közül nyolc minősült szegénynek), számított *pauper*nek. A boszniai püspökök székhelye, Diakóvár kilenc tanulóijából hat volt szegény (66%). Az okok megtalálása további vizsgálatokat igényel, de úgy tűnik, hogy az arányokat a földrajzi távolság mellett a települések gazdasági ereje is befolyásolta.

E települések esetében a szegények családi háttere elég eltérő. A brassói vagy szebeni szegény diákok között közel ugyanannyi a kézműves családból érkező fiatal, mint a

⁶⁸ Johannes Lapidice de Corona (1411). MUW I. 86.

⁶⁹ Petrus Piliatoris de Corona (1446); Georgius Pistoris de Corona (1430); Petrus Sartoris de Corona (1410); Leonardus Sartoris de Corona (1443); Petrus Sartoris de Corona (1449); Johannes Sutoris de Corona (1422). MUW I. 83., 138., 171., 230., 236., 239., 251., AFA III. 12.

tehetősebbek között, de hasonló megfigyelhető Körmöcön is.⁷⁰ A Nagyszombatról ismerteknél két esztergályost⁷¹ találunk a szegények között, míg a tehetősebbeknél csupán egyetlen esetben ismert az apa foglalkozása, de ő is kereskedő⁷² volt. A kisebb vagy átlagos számú szegényt kibocsátó városok közül a budaiaknál a tehetősebbek között is akadt szűcs, szabó vagy a városi hentes leszármazottja, mint a szegények közt, ahol viszont találunk képfestőt és kőfaragót is. A váradiak közül mindössze két esetben tudjuk az apa foglalkozását meghatározni, egy szabó és egy posztónyíró fiáról van szó, de csak előbbi tudta a teljes összeget kifizetni a beiratkozás során. Pozsonyban öt diák apjának tudjuk a foglalkozását, de csak egy tímár⁷³ és egy kádár⁷⁴ fia minősült szegénynek, a másik három (egy molnár, egy halász és egy késkészítő fia)⁷⁵ befizette a beiratkozási díjat.

Nehéz a tisztánlátás azon települések esetében, ahol a szegény diákok száma magasabb volt. Ugyanis közülük vagy csak elvétve, egy-két esetben ismerjük az apa foglalkozását, vagy egyáltalán nem. Ez a helyzet például Zákány vagy Kapronca esetében, de Vidombák és Prázsmár is ide sorolandó. A kolozsváriak közül ellenben 1450 előtt hétnek ismerjük az apa foglalkozását, de közülük csak egy szűcs fia volt, aki nem minősült szegénynek.⁷⁶ Szászsebes diákjai közül háromnak ismerjük az apa foglalkozását (molnár, pék és kocsigyártó), de egyikük sem tudta a teljes tandíjat befizetni.⁷⁷ Medgyesről négy esetből csak egyvalaki fizette meg a teljes beiratkozási díjat.⁷⁸ Kirajzolódni látszik tehát egy tendencia. Ott, ahol alacsonyabb volt a diákszegénység, a kézművesek akár többen is lehettek a fizető hallgatók között, vagyis az ezekből a városokból érkező iparosok jobb anyagi helyzetnek örvendhettek. Az átlagos diákszegénységet felmutató településeknél közel azonos arányban képviseltették magukat az iparosok a fizető és a szegény diákok között. A kolozsváriak, szászsebesiek vagy medgyesiek példája pedig arra enged következtetni, hogy ahol igen magas volt a szegények aránya a diákok közt, ott döntően a kézművesek fiai közül kerültek ki a *pauperek*, és kevés kézműves háttérrel rendelkező diák fizette be a kötelező tandíjak teljes összegét.

⁷⁰ Ötből három fizetős diákra jutott kettő szegényebb. Nicolaus Stubner de Kremnicia (1422) és Nicolaus Sartoris de Kremnitz (1447) pauperek voltak, míg Bartholomeus Vrberer de Crempnicz (1388), Johannes Cristanni Separatoris de Kremnitzia (1447) és Egidius Separatoris de Crempnitzia (1449) fizettek. MUW I. 28., 135., 254., 258., 273.

⁷¹ Jacobus Tornatoris de Tirnauia, Johannes Tornatoris de Tirnauia (1449). MUW I. 269.

⁷² Wolphgangus Institoris de Tirnauia (1432). MUW I. 181.

⁷³ Georgius Cerdonis de Posonio (1447). MUW I. 258.

⁷⁴ Jacobus Doliator de Pozonio (1377). MUW I. 3.

⁷⁵ Paulus Molendinatoris de Posonio (1412), Petrus filius Sigismundi Cultellifabri de Posonio (1429), Johannes Piscatoris de Posonio (1430). MUW I. 91., 165., 170.

⁷⁶ Caspar Pellificis de Clauseburga (1447). MUW I. 258. Érdekes, hogy a két, tehetősebb foglalkozást (kőfaragó és kereskedő) űző családból kikerült diák is a szegények között iratkozott be. Martinus Lapidica de Clausenburg (1428), Valentinus Institoris de Clauseburg (1432). MUW I. 163., 180.

⁷⁷ Johannes Molitoris de Mulbach (1423), 3 garas. Cristanus Currificis de Muelenbach (1428), 3 garas. Simon Pistoris de Muellembach (1440), pauper. MUW I. 144., 163., 220.

⁷⁸ Petrus Pellificis de Megies (1443). MUW I. 236.

Úgy tűnik tehát, hogy a szegény diákok legnagyobb része a legjelentősebb városok, a fontosabb mezővárosok és az erdélyi szászok kiváltságolt falvainak lakosai közül került ki. Feltehetően azonban e települések növekvő fejlettségével, gazdasági erejével egyenes arányban csökkent a szegény diákok között a kevésbé tehető iparoscsaládok száma is. Azt várnánk ugyanis, hogy a *pauperek* között nekik kellene felülreprezentáltaknak lenniük, mégis azt látjuk, hogy a kevés vagy átlagos számú *paupert* kibocsátó településekről (mint Buda, Pozsony, Brassó, Nagyszeben vagy Várad) érkező kézművesek fiai nagyobb vagy egyenlő arányban voltak a fizető diákok között. A nagyobb számú szegény diákok felmutató települések (például Medgyes, Berethalom, Kolozsvár) esetében viszont azt látjuk, hogy a kevésbé tehető iparosok gyermekei – valószínűleg – ténylegesen felülreprezentáltak voltak a szegények között. Vagyis nem kizárólag a diákok társadalmi háttere, de otthonuk gazdasági ereje, fejlettségi szintje és – néhány példa következetesen erre mutat – családjuk aktuális anyagi helyzete is befolyással bírt arra, hogy kiket fog az egyetem a szegények közé számítani, vagyis kik voltak azok, akik a beiratkozás pillanatában éppen nem voltak financiálisan a legjobb helyzetben. Az egyetemi szegénység ezek miatt a városi társadalom és a középkori magyar várostörténet kutatói számára is nyújt újabb kutatási irányokat.

A szegénység időszakos voltára utalhat az a maroknyi nemes is, akik szintén a szegénység valamely szintjén álltak. Minden bizonnyal csak átmeneti anyagi gondokkal küzdhetett Necpáli György fia, János, aki tanulmányai végeztével szabolcsi, hevesi, majd újvári főesperes, valamint egri vikárius lett.⁷⁹ Necpáli mindössze a kötelező vi-selet alól folyamodott mentességért. Bizonytalan azonban Haraszi Tapán Kelemen⁸⁰ családjának anyagi háttere, míg Sári Leidmit Péter⁸¹ mindössze néhánytelkes nemesi család sarja volt Fejér megyéből. A szegénység átmeneti jellege mellett a csoport rétegzettségéről is sokat elárul, hogy az a Debrentei Himfi Tamás sem tudta befizetni a teljes beiratkozási díjat, akinek a családja még bárói méltóságokat töltött be Nagy Lajos idején. Változatos lehetett tehát a kép a nemesek esetében, mindenesetre nemesi származásuk nem szólhatott bele egyetemi státuszukba és nem mentette meg őket a szegénységtől sem.⁸²

Néhányan ezt azzal igyekeztek orvosolni, hogy egy tehetősebb személy familiájába csatlakozva, annak *famulus*aként képezték magukat az egyetemen. Azok mellett, akik már az *artes* karra is *famulus*ként voltak bejegyezve, voltak olyanok is, akik csak később

⁷⁹ C. TÓTH Norbert, „Az egri káptalan archontológiája 1387–1526”, *Turul*, 88 (2015): 56., 59., 60.

⁸⁰ Belitzky János 1383-ból említi egy Tápán nevű soproni alispánt, aki szerinte a Haraszi Tapán családból származott, ám Engel nem ismer ebből az időből ilyen nevű alispánt. 1378-ban azonban többször is említik Haraszi Tapán fia, Miklóst felesége, Mesteri Herrant fia, László leánya, Erzsébet hitbére és jegyajándéka ügyében. BELITZKY János, *Sopron vármegye története I–II.* (Budapest, 1938), 893., 895.; ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II.* (Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete, 1996), I. 181.; MNL OL DL 48826, 48830, 48833, 48832.

⁸¹ BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (Budapest: Akadémiai, 1971), 165.

⁸² KNOLL, *A Pearl of Powerful Learning*, 174.

éltek ezzel a lehetőséggel. A szakirodalom többször is felhívta rá a figyelmet, hogy az egyetem az ismerkedési, s ebből fakadóan a karrierépítési lehetőségek majdhogynem végtelen tárháza volt. Ezt bizonyítja egy kettős eset. Ismert, hogy Marcali László csanádi prépost 1417-ben beiratkozott a bécsi *artes* karra, majd ezt követően, 1419-től jogi tanulmányokat is folytatott.⁸³ Ekkor tűnt fel az egyetemi forrásokban Kerolti Albert mint a prépost familiárisa⁸⁴ és Csanádi Balázs, Marcali káplánja.⁸⁵ Az *artes* karra történő beiratkozás során nincs annak nyoma, hogy Kerolti és Csanádi Marcali környezetéhez tartozott volna, ebben az esetben ugyanis Marcali fizette volna az ő tanulmányaikat is. Sokkal valószínűbb, hogy csak Bécsben csatlakoztak Marcali prépost kíséretéhez. A legjobb példa ellenben az egyetemi szegénység időleges voltára egy Georgius Ginsdorff de Septemcastris nevű diák, aki haladékot kapott a fizetési kötelezettségei alól 1403. évi beiratkozásakor, de a kérdéses összeget a későbbiekben vissza is fizette.⁸⁶

E példából kiindulva meg lehet kísérelni jobban körülhatárolni a szegénység egyes fokozatait a bécsi magyarok körében. Mint fentebb említettem, hét különböző rétegre lehet tagolni a szegénységet a vizsgált csoporton belül. A legnépesebb a *pauperes* csoportja volt, de rajtuk kívül voltak, akik nem fizettek semmit (*nihil dedit*), akik csak ígérni tudták (*promisit/tenetur*), hogy fizetni fognak, akik fizetési kötelezettségük halasztását kérték vagy felmentést a kötelező egyenruha viselése alól, akik csökkentett összegű beiratkozási díjat fizettek és a *famulusok*. Őket valószínűleg három nagyobb csoportba⁸⁷ lehet sorolni anyagi nehézségeik tartóssága szerint.⁸⁸ Az egyikbe a *pauperes* és a *nihil dedit* tartozik. Ők voltak azok, akik már a beiratkozás során sem fizettek semmit. Utóbbi mindössze három személyt takar, de róluk lehetetlenség bármit is megtudni. Philippus Conradi Franconis⁸⁹ és Cristanus de Ungaria 1389-ben,⁹⁰ Melchior de Clausenburg pedig 1404-ben iratkozott be. Menyhért két évvel később Krakkóba is beiratkozott,⁹¹ így róla legalább annyi ismert, hogy apja szűcs lehetett. E nagyobb csoport tagjaira az egyetem jelentősebb anyagi terheket rótt, hiszen egész egyetemi pályafutásuk legalacsonyabb fizetési tételét, a beiratkozási díjat sem állt módjukban befizetni.

A másik csoport tagjai ellenben jobb anyagi helyzetnek örvendhettek. Akik ígéretet tudtak tenni a későbbi fizetésre, azok feltehetően számítottak arra, hogy később lehetőségük nyílhat számlájuk kiegyenlítésére. Ugyanez lehetett a helyzet a haladékot és

⁸³ MUW I. 115; MWRF I. 23.

⁸⁴ SCHRAUF, *Magyarországi tanulók...*, 122.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ MUW I. 67., 72.; AFA I. 237., 243., 305., 306., 316., 317.

⁸⁷ Hasonló felosztás volt Lipcsében is. Itt a gazdagok közé azok tartoztak, akik nemesek voltak és/vagy tudták fizetni az egyetemi költségeket. A szegények közé azok, akik nem tudtak fizetni, és volt egy köztes szint, akiknek volt valamilyen saját kis üzletük, vagy dolgoztak, és ezért a tanárok fizetésébe és esetleg a gyakorlatok árába be kellett szállniuk valamekkora összeggel. PAQUET, „Recherches...”, 325–326.

⁸⁸ PAQUET, „Recherches...”, 325.

⁸⁹ SCHRAUF, *Magyarországi tanulók...*, 11.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Ld. az 52. lábjegyzetet.

a kötelező ruházkodás alól felmentést kérőkkel is. Utóbbiakat azért sorolom ide, mert a beiratkozást fizetni tudták és többnyire a vizsgadíjakkal sem volt problémájuk, egyedül a ruházkodással. Bécsben ugyan szintén szegénynek tartották azokat, akik másnak szolgáltak, de az ő lehetőségeik is összehasonlíthatatlanul jobbak voltak *pauper* vagy *nihil dedit* társaiknál, vagyis ide sorolom a *famulus*okat is. Voltak, akiknek eleve uruk fizette a költségeiket. Az ő anyagi helyzetüket csak tüzetesebb prozopográfiai vizsgálatokkal lehetne tisztázni, de az egyetem esetükben nem anyagi, hanem ha úgy tetszik, jogi oldalról helyezte őket a szegények közé. Megint más a helyzete azoknak, akik már az egyetemen álltak szolgálatba. Ők, ellentétben a *pauperek*kel, befizették a különböző kötelező összegeket az egyetem kasszájába, nem kértek halasztást, enyhítést sem. Megint csak jogi szempontú szegénység volt az övék, amelyet előmenetelük miatt választhattak. Anyagi helyzetüket a fokozatszerzéseken is le lehet mérni, ami bizonyos szintű eltérést mutat ebben az alcsoportban, de tanulmányaik kezdetén mind a *promisit/tenetur*, mind a *famulus*, mind pedig a haladékot és felmentést kérők közel azonos, a *pauperek*hez mérten előnyösebb anyagi helyzetből vágtak neki tanulmányaiknak. Emiatt a lényeges különbség miatt helyeztem a *promisit/tenetur* diákokat ebbe az alcsoportba, még ha fokozatszerzéseik szerint akár különálló alcsoportot is alkothatnának.

A harmadik csoport a legproblémásabb. Ide azok tartoznak, akik csökkentett díjat fizettek, és akiket, más egyetemek terminológiája szerint, akár *semipauperes*nek is nevezhetnénk. Őket olyan szegényeknek is lehetne tekinteni, akik lemondtak a díjelengedés lehetőségéről,⁹² bár erről konkrét egyetemi források a bécsi magyar diákokkal kapcsolatban nincsenek. Ők voltak azok, akiknek volt valamilyen bevételi forrásuk, ami ugyan nem volt elegendő a teljes összeg befizetésére, de arra igen, hogy egy bizonyos részét befizessék. Nem világos, hogy mi lehetett ezzel a céljuk, esetleg büszkeségből nem akartak a *pauper* státusért folyamodni, vagy tanulmányaik kezdetén még volt bizonyos összegű, állandó jövedelmük (saját vagy szülői), amely viszont később elapadt, ez nem világos. E tekintetben a *pauperek*hez állnak közelebb, viszont közöttük némileg magasabb volt a fokozatszerzések száma, ami szintén jobb anyagi körülményekre enged következtetni. Jelentős részük esetében ráadásul csak kevés hiányzott a teljes összeg kifizetéséhez. Az ebbe az alcsoportba sorolható mintegy 560 hallgató közül nagyjából 160 az 1414-ben megemelt beiratkozási díjnak a nagy részét (négyből három garast) befizették. Ezen 560 diák között a graduálások is remekül mutatják a különbségeket. Akik 3 garast fizettek, azok között a fokozatszerzések aránya elérte a 30%-ot. A két garas körüli összeget fizetőknél ugyanez az arány már csak 20%, míg a néhány dénárt vagy 1 garast fizető diákok graduálási aránya némiképp alacsonyabb, 18% körüli. Ez a harmadik csoport tehát jóval homogénebb, mint a másik kettő és közöttük már valóban találni szép számmal olyan fiatalokat, akiknek a szegénysége csupán átmeneti lehetett, és akiket kifejezetten nem is lehet teljesen a *pauperes*hez sorolni. Ha fentebb *semipauperes*nek neveztem őket, akkor talán rájuk illik két másik megnevezés is, a *non*

⁹² Ingolstadtból ismertek olyan esetek, hogy a diákok nem éltek a tandíj elengedésének lehetőségével. DENK, *Alltag...*, 115.

bene habentes a bécsi egyetemi statútumokból 1366-ból. Ugyanakkor jól látszik, hogy Chritoph Fuchsnek igaza volt abban, hogy a *pauperes* és a *divites/potentes* között húzódik egy nagyon széles átmeneti zóna, s az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy ez az 560 diák alkotja ezt az átmeneti réteget a bécsi magyar diákok között.

Hasonló arányok figyelhetőek meg a három alcsoport között is a fokozatszerzéseket illetően, ami szintén indokolja a szegények ily módon bemutatott felosztását. Arányait tekintve ugyanis azok között, akik legalább a beiratkozási díjat ki tudták fizetni, magasabb volt a fokozatszerzések száma, ugyanis szinte valamennyien szereztek akadémiai grádust tanulmányaik végén, de a csökkentett díjakat fizetők között is magasabb volt ez az arány.

Az egyetemi szegénység azonban nem volt állandó és változatlan anyagi körülmények között élő diákok csoportja. Egyes példák mutatják, hogy akik ígérték a fizetést, később valóban teljesítették is válllásukat. Azok között, akik be tudták fizetni a beiratkozási vagy egyéb költségeket, szintén található olyanok, akik később egy-egy tehetősebb társuk szolgálatába álltak pénzügyeik könnyítése (és persze előmenetelük megsegítése) okán. Az egyetem maga is tisztában volt ezzel, és ezért olyan rendelkezéseket is hozott, amelyek arra vonatkoznak, hogy mi történik akkor, ha egy diák anyagi helyzetében változás következne be. 1389-ben a statútumok rögzítették, hogy megnyit kellett fizetni a *licentiatus*oknak és a *magisteri* fokozatra váróknak, hacsak nem *pauperes*, mert akkor nem kell fizetniük. Viszont az *artes* fakultás kérte és javasolta, hogy amint anyagi helyzetük javul, fizessék be a kötelező díjakat.⁹³ A kutatások egyik további lehetséges iránya annak a vizsgálata, hogy hányan éltek ezzel a lehetőséggel, és hogy mit árul el ez a *pauperes*ekről.

Ugyanakkor még ha csupán időleges szegénységről beszélhetünk is, ez jelentős mértékben nehezítette tanulmányaik folytatását, és befolyással bírt azok sikerességére is. Anyagi lehetőségeik korlátozott volta miatt nem voltak olyan mobilisak, mint társaik, ebből fakadóan a magasabb fakultások és más egyetemek is kisebb mértékben voltak hozzáférhetőek számukra. A fokozatszerzések aránya is alacsony volt közöttük, a mintegy 1360 beiratkozó közül csak nagyjából 257 szerzett valamilyen akadémiai grádust, ami 18%-os aránynak felel meg. Ezzel szemben az összes Bécsben tanuló magyarországi diáknak a 26%-a graduált az 1450. évben beiratkozókkal bezárólag. Ebből a közel 260 diákból a legtöbben ugyan a *pauperes*ek közül kerültek ki, de ezt inkább a szegények csoportján belül a *pauperes*ek felülreprezentáltsága okozza. A szegénység kategóriái közül ebbe a csoportba mintegy 690 diák tartozott, közülük a 92 graduálás viszont csak a beiratkozók 13%-ának felel meg. Ennél még rosszabb is a sikeresség mértéke azok között, akik csak ígérni tudták, hogy befizetik a tandíjukat. Az ezt vállaló 80 hallgató közül csak hatan szereztek valamilyen fokozatot (7,5%). Ellenben jobb volt a graduálási arány a csökkentett tandíjat fizetők között (22%). Ahogy pedig fentebb már utaltam

⁹³ KINK, *Geschichte...*, II. 203.

rá, a legtöbben azok közül szereztek valamilyen fokozatot, akik fizetési haladékot vagy felmentést kértek a kötelező ruhaviselet alól (22/21).

A vizsgáig eljutni évekig tartott, s ez idő alatt a diákok anyagi helyzete is sokat változhatott, ami akár a szegénységi fokozatok közötti mozgást is lehetővé tette, s az egyetemi hatóságok erősen javasolták is a díjak befizetését a jobb anyagi körülmények közé jutott hallgatók számára. Érdekes azonban, hogy bár uruk fizette beiratkozási és egyéb tanulmányi költségeiket, a *famulusok* és familiárisok közül senkiről nem tudjuk, hogy fokozatot szerzett volna. Másrészt viszont az érintett hat diák közül három magasabb fakultáson is eltöltött néhány évet, ami árnyalja a róluk kialakult képet.

A magasabb fakultásokon is a papírforma érvényesült. Kevesen, csak 42-en (3%) iratkoztak be a szegény diákok közül az *artes* után valamely speciális képzésre, közülük is 37 diák jogot,⁹⁴ öt pedig teológiát tanult. A tandíjakat fizető hallgatóknak ezzel szemben 7,5%-a folytatott jogi, teológiai vagy orvostudományi tanulmányokat. A legnagyobb arányban a csökkentett díjat fizetők folytatták tovább tanulmányaikat magasabb fakultáson (19 jogász és 2 teológus). A továbbtanulásnál ismét előkerül a szegénység időleges volta. A joghallgatók közül ugyanis mindenki befizette a beiratkozási díjat, ami anyagi helyzetük javulására mutat. Ezt többféleképpen is elérhették. Egyrészt, mint Kerolti Albert és Csanádi Balázs, beálltak egy tehetősebb úr magánszolgálatába. Másrészt, a korábbi *pauper* diákok egy része katedrát szerzett az egyetemen, tanításból tartotta fenn magát és folytatta tanulmányait.⁹⁵ Mindez egyébként elég hétköznapi elhelyezkedési lehetőség volt számukra.⁹⁶ Mások viszont időközben megszerzett egyházi javadalmaiknak köszönhetően tudtak feljebb lépni a ranglétrán és úgymond, fizetőképessé válni.⁹⁷

Más egyetemre a szegény diákok közül csak 38-an vállalkoztak, szemben tehetősebb társaikkal, akik közül mintegy 120-an vágta neki Bécs után (vagy előtt) más intézményben is a tanulmányaiknak. Többségük ugyan Krakkóban tanult második helyen, esetleg Prágában, de egy-egy diák már eljutott Párizsba, Lipcsébe és Kölnbe is, Itáliába pedig négyen, de utóbbiak közül mindannyian 2-3 garas körüli beiratkozási díjat fizettek. Párizsba ketten is eljutottak. Egyiküknek a kötelező ruhaviselettel volt prob-

⁹⁴ Ugyanakkor már az 1420-as évek elején súrlódások voltak a jogi és az *artes* kar között azon okból kifolyólag, mert a jogi fakultás presztízse miatt sok *artes* hallgató iratkozott be oda anélkül, hogy bármiféle jogi tanulmányt is folytatott volna a karon. ASCHBACH, *Geschichte...*, 189.

⁹⁵ Például: Nicolaus de Adrian (1410), Thomas Cosme de Sakan (1411), Nicolaus de Zagrabia (1423), Martinus Lapidica de Clausenburg (1428), Laurentius Coci de Krumpach (1449). AFA I. 441., 446., 453., 464., 468., 470., 472.; II. 3., 4., 6., 8., 12., 43., 44., 45., 47., 56., 87., 88., 92., 114.; III. 41., 118., 122., 133.

⁹⁶ Michael H. SHANK, *Unless You Believe, You Shall Not Understand: Logic, University, and Society in Late Medieval Vienna* (Princeton, New Jersey, 1988), 23.

⁹⁷ Nicolaus Stubner de Kremnicia (1422). MUW I. 135. 1428-ban értesülünk arról, hogy bírta a hevesi főesperesi javadalmat az egri egyházmegyében, majd két évvel később a jogi karra is beiratkozott. MWRF I. 39.; C. TÓTH, *Az egri káptalan...*, 60.

lémája, de fizetési haladékat is kért,⁹⁸ Párizsban pedig nem fizetett semmit.⁹⁹ A másik diák ígérni tudta, hogy fizetni fog Bécsben. Utóbbi esetében Bécs tanulmányai utolsó állomása volt Prága, Köln és Párizs után. Prágában és Párizsban nem is akadt gondja a díjak befizetésével,¹⁰⁰ Kölnben és Bécsben ellenben már szűkében lehetett az anyagi erőforrásoknak, s ezért Kölnben nem fizetett semmit.¹⁰¹ Bécsben ellenben, feltehetően a beiratkozás során említett esztergomi kanonoksága miatt, már ígéretet tudott tenni a fizetésre.¹⁰² Zólyomi Péter viszont lipcsei tanulmányai alatt is *paupernek* minősült,¹⁰³ de a már emlegetett Kolozsvári Menyhért is csak ígérni (*promisit*) tudta Krakkóban, hogy fizetni fog.¹⁰⁴ Ezek az esetek arra utalnak, hogy ezek a diákok huzamosabb ideig is anyagi nehézségekkel küszködhettek, de akár egy tehetősebb támogató is meghúzódhat a háttérben, ahogy a család vagy a tágabb közösség (pl. a kibocsátó település) lakosainak segítőkészségéről is tanúskodhat egy-egy szegény diák hosszabb ideig tartó peregrinációja esetében. Szintén elképzelhető, hogy a diák életpályáján olyan, eddig nem ismert segítő tényezőre (például egyházi javadalom, mint a körmöci Stubner Miklós kapcsán) is szert tett, amit a forrásokban (eddig) nem sikerült megtalálni. Ezek nem teljesen kielégítő volta is okozhatta ugyanis a tanulmányok dőcögős menetét. Sok tehát a felmerülő kérdés, amelyeket több esettanulmány, több feltárt életpálya, több intézmény, több időszakételnek a vizsgálatával lehet megválaszolni.

A Bécsben 1365/1377–1450 között tanult magyarországi szegény diákok első vizsgálati több tényezőre is felhívják a figyelmet. Számuk a bécsi átlag felső határát súrolta (28%), viszont a mintegy 560 2-3 garasos tandíjat (de még mindig a minimum érték alatt) fizető diákkal együtt arányuk elérte a 42,5%-ot, tehát egy igen széles rétegről beszélhetünk. Ahogy európai társaikra, úgy a magyar szegény hallgatókra sem hatottak feltétlenül a politikai, katonai konfliktusok vagy a járványok. Erre elsősorban az egyetemek pénzügyekkel kapcsolatos rendelkezései és saját anyagi helyzetüknek a változása bírt befolyással. Ebben az időben több réteget is meg lehet különböztetni a szegényeknek Bécsben, dacára annak, hogy a szegénység kritériumait csak elég későn definiálta az intézmény. Három fő csoportra lehet osztani őket anyagi helyzetük szerint. Az elsőben találhatóak azok, akik nem fizettek beiratkozási díjat (*pauper, nihil dedit* diákok). A második alcsoportban azok vannak, akik ígérték a fizetést, haladékat kértek a fizetés, vagy felmentést a kötelező ruhaviselet alól, és azok, akik egy diáktársuk szolgálatában álltak.

⁹⁸ Thomas de Rechnicz (1395), AFA I. 160., 169.

⁹⁹ HARASZTI SZABÓ Péter és KELÉNYI Borbála, *Magyarországi diákok a francia, angol, itáliai és német egyetemeken 1100–1526* (Budapest: MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019), 99.

¹⁰⁰ Benedictus de Scheremio (1424). Prágában azonban felmentést kért a kötelező kétéves tanítási kötelezettség alól 1413-ban. HARASZTI SZABÓ és KELÉNYI és SZÖGI, *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken*, II. 62. Párizsban 8 *solidust* fizetett 1420-ban. HARASZTI SZABÓ és KELÉNYI, *Magyarországi diákok a francia...*, 100.

¹⁰¹ HARASZTI SZABÓ és KELÉNYI, *Magyarországi diákok a francia...*, 345.

¹⁰² MUW I. 146.

¹⁰³ HARASZTI SZABÓ és KELÉNYI, *Magyarországi diákok a francia...*, 343.

¹⁰⁴ Ld. az 52. lábjegyzetet.

A diákok harmadik részét azok alkották, akik csökkentett tandíjat fizettek. Ők olyan szegény diákok voltak, akik nem kívánták bejegyeztetni a beiratkozás során nevük mellé a *pauper* szót. Szegénységük azonban nem tényleges finánciális helyzetükre utal, hanem pusztán arra, hogy a beiratkozás pillanatában milyen anyagi helyzetben voltak. A bécsi egyetem saját terminológiáját használva az első két csoportot lehetne a *pauper*, ezt a harmadikat pedig a *non bene habentes* jelzővel definiálni. Ez megmutatkozik fokozatszerzéseikben vagy továbbtanulásukban, amelyből kitűnik az is, hogy lehetett átjárás az egyes rétegek között. Az egyik legjelentősebb megfigyelés velük kapcsolatban azonban az, hogy egy jelentős részük kézműves-iparos családból származott. Ez azonban szintén nem jelenti azt, hogy a városi társadalomnak ez a rétege szegény lett volna. Ugyanis a fizetős diákok között is sok volt a kézműves háttérrel rendelkező fiatal. Az egyetemi szegénység mellett ez a momentum a városi társadalomról is sokat elárul, és a magyar várostörténeti kutatásoknak is adhat újabb impulzusokat. Minél tehetősebb volt ugyanis egy település, annál magasabb volt a kézművesrétegből kikerülő hallgatók között is a díjakat befizetők száma. A *pauperek* legnagyobb része tehát kézműves-iparos családból származott, de nem minden kézműves-iparos fiatal minősült szegénynek a beiratkozás során. A település „jóléte” mellett azonban az olyan tényezők is hatványozottan fontosnak minősülhettek, mint az, hogy mennyire volt sikeres a családi üzlet, a beiratkozás körüli időben hogy ment a bolt, kezdő volt-e a család abban az iparágban, amelyet űztek, vagy régebb óta jelen voltak már a város piacán. Ezeknek a kérdéseknek a jelentős része a magyar forrásadottságok mellett valószínűleg nem minden esetben válaszolható meg, de minél pontosabb képet kell kapnunk a diákok háttéréről, hogy az egyetemi szegénységet megérthessük. Ehhez természetesen olyan további alapkutatások szükségesek, amelyek rövidebb, de hosszabb időszakokat, egyes intézményeket, de többet össze is hasonlítva vizsgálnak, amelynek során lehetőség szerint sok életpálya is feldolgozásra kerül.